

ԱՐՅԱԽԻ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԸ
Հասրաթյան Մ. (ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ, Հայաստան)

muradhasratyan@rambler.ru

Բանալի բառեր՝ ճարտարապետական դպրոց, Լեոնային Ղարաբաղ, վանքային համալիր, Գանձասար, պատկերաքանդակ:

Արցախի տարածքը հարուստ է տարբեր դարաշրջանների պաշտամունքային, աշխարհիկ, մեմորիալ ճարտարապետության բազմահազար հուշարձաններով: Ընդ որում, դրանց մի մասն է մեզ հասել. շատերն ավերվել են Արցախ ներխուժած թշամական հորդաների, ինչպես նաև XX դարում՝ ադրբեջանական իշխանությունների կողմից:

Արցախի ճարտարապետությունը վաղ միջնադարից սկսած զարգացել է այն ընդհանուր օրինաչափությունների հիման վրա, որոնք բնորոշ են եղել ողջ հայկական շինարարական արվեստին: Արցախի առաջին եկեղեցին IV դ. սկզբում Ամարասուն հիմնադրել է Գրիգոր Լուսավորիչը: Արցախի վաղմիջնադարյան արժեքավոր հուշարձաններից են Գրիգոր Լուսավորչի թոռան՝ Գրիգորիսի դամբարանն Ամարասուն (489 թ.), Տիգրանակերտի V դ. միանավ բազիլիկան, Վանքասարի VII դ. խաչածև գմբեթավոր եկեղեցին և Մոխրենիսի VI դ. «Օխտոնի վանքը», որը հայ ճարտարապետության նվաճում՝ «Հռիփսիմեատիպ» հուշարձանների նախատիպն է:

Արցախում շինարարական կյանքը մեծապես տուժեց VIII-XIII դդ.՝ արաբների, սելջուկ-թուրքերի, թաթար-մոնղոլների ասպատակություններից: Երկրամասում ճարտարապետությունը մեծ վերելք ապրեց XIII դ., երբ այստեղ հզորացավ Խաչենի հայկական իշխանությունը: Այդ ժամանակաշրջանում ստեղծվեցին ճարտարապետության և արվեստի այնպիսի ստեղծագործություններ,

որոնք մտան հայ ժողովրդի գեղարվեստական ժառանգության ոսկե ֆոնդը: Ձևավորվեց հայկական ճարտարապետության Արցախի ստեղծագործական դպրոցը, որի լավագույն հուշարձանները կենտրոնացված են վանքային համալիրներում՝ Գանձասարում, Դադիվանքում, Խաթրավանքում, Գտիչ, Եղիշե առաքյալ, Բռի եղջի վանքերում և ուրիշներում:

Արցախի միջնադարյան շինարարական արվեստի գլուխգործոցն է Գանձասարի վանքը, որի Սբ. Հովհաննես Մկրտիչ տաճարի (1216-1238 թթ.) գմբեթն իր զարդաքանդակների և պատկերաքանդակների քանակով ու ինքնատիպությամբ բացառիկ է հայ արվեստում: Վանքի գավիթը նույնպես իր ճարտարապետությամբ և հարդարանքով առանձնանում է հայկական նույնատիպ հուշարձանների շարքում: Անվանի արվեստաբան Ա. Յակոբսոնը Գանձասարի վանքը բնորոշել է որպես «XIII դ. հայկական ճարտարապետության հանրագիտարան»:

Դադիվանքը հիմնվել է I դ. Թադեոս առաքյալի աշակերտ սուրբ Դադիի գերեզմանի վրա: Այսօր կանգուն խոշոր համալիրը բաղկացած է երկու հուշարձանախմբերից՝ պաշտամունքային ու աշխարհիկ: Հիմնականում XIII դ. կառուցված շենքերի տիպաբանական բազմազանությամբ, որմնանկարներով ու կտիտորական քանդակներով աչքի ընկնող Դադիվանքը հայկական ճարտարապետության լավագույն համալիրներից է:

Միջնադարյան Հայաստանի նշանավոր կրոնական ու մշակութային կենտրոն Խաթրավանքը, որն ավերել էին 1144 թ. սելջուկ-թուրքերը, 1204 թ. նորովի կառուցեց Հաղբատի վանահայր Հովհաննես Խաչենեցին՝ հիմնելով այստեղ մատենադարան ու թանգարան:

Արցախի ճարտարապետական դպրոցի ստեղծագործական կապերի բացահայտման համար կարևոր է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Մարտունու շրջանի «Բռի եղջի» վանքը, որի եկեղեցիներից մեկը և հուշակոթողը կառուցել է ճարտարապետ

Խաչենիկ Անեցին:

Արցախում և Սյունիքում XIII դ. ստեղծվեցին մեմորիալ հուշարձանի նոր տիպ՝ «որմնափակ խաչքարը» և նոր համալիր՝ «մելիքական ապարանքը»: Արցախի ճարտարապետության առանձնահատկություններից են XIII դ. վանքերում միանավ բազիլիկների ու եկեղեցիներում ուղղանկյուն ձևի Ավագ խորանի զանգվածային կիրառումը:

Հայկական ճարտարապետության Արցախի դպրոցն իր բազմաբնույթ հուշարձանների ինքնատիպ ու բարձրարվեստ հորինվածքներով մեծապես հարստացրեց հայ մշակույթի գանձարանը:

ACHIEVEMENTS OF THE MEDIEVAL ARCHITECTURE OF ARTSAKH

Hasratyan M. (National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Arts,
Armenia)